

НЕНАД НИНКОВИЋ, МА.

Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

ПАСТИРСКЕ ПОСЛАНИЦЕ КАРЛОВАЧКИХ МИТРОПОЛИТА ОД 1749. ДО 1790. г. КАО ПРИМЕР БЕСЕДЕ КОД СРБА

Апстракт: До времена митрополита Павла Нендовића (1749–1768) пастрске посланице карловачких митрополита су биле веома ретке. Овај првојерарх отвара нову страну на том пољу и шаље током своје управе митрополијом низ посланица, беседничког карактера, које су верницима читали свештеници и преко њих их подучавали о моралном животу, оданости православној вери и Хабзбуршкој владарској кући. Наследници митрополита Ненадовића наставили су његовим путем подижући овом врстом беседа духовни живот својих верника. Митрополијске посланице представљају праву ризницу података о схватањима митрополита, њиховом образовању, али и културном животу Срба. Рад има тенденцију да прикаже основну садржину посланица и укаже на њихов значај за српску културну историју. Хронолошки он обухвата период од 1749. када је на чело Карловачке митрополије дошао митрополит Павле Ненадовић до 1790. када је за првојерарха изабран митрополит Стефан Стратимировић чија управа представља посебно поглавље у историји ове митрополије.

Кључне речи: Карловачка митрополија, посланице, Павле Ненадовић (1749–1768), Јован Георгијевић, Вићентије Јовановић Видак, Мојсије Путник, просветитељство, беседа.

Културни препород српског народа, током XVIII века, био је најбржи код оног његовог дела који се после 1699. нашао на простору Хабзбуршке монархије. Срби су овде били изложени утицајима западне рационалистичке философије, било да је она долазила преко руских књига, првенствено теолошке садржине, било преко Беча,¹ што је интензивирано од седамдесе-

¹ Мита Костић, Културно-историјска раскрсница Срба у XVIII веку, Загреб 2010, 141–152.

тих година XVIII века.² За културну историју Срба време од доласка на чело Карловачке митрополије, митрополита Павла Ненадовића 1749. до митрополита Стефана Стратимировића 1790. представља један од преломних периода чији се утицај осетио знатно касније током XIX века. У овом периоду, од нешто преко 40 година, барокна уметност у архитектури, сликарству и књижевности постала је основни уметнички правац.³ Школе су реформисане, а у малобројним средњим акценат је стављен на учењу латинског и немачког, два најзначајнија језика у Хабзбуршкој држави.⁴ Промењен је у великој мери и правно-политички положај Срба, чија је аутономија смањена и сведена на културно-просветну. Тадашњи преображај српског друштва створио је до краја века духовну основу за национално-ослободилачку револуцију с почетка XIX.

Културне промене одразиле су се на беседништво код Срба. Дотадашња беседничка традиција била је наставак средњовековне, византијске, омитике Св. Јована Златоустог, Св. Григорија Богослова и Св. Василија Великог. Ова традиција никада током XVIII века није нестала, али је беседа под руским утицајем добила друкчију садржину.⁵ Ослањајући се, пре свега, на дела теолога и проповедника Јоаникија Гаљатовског⁶ и Лазара Барановича,⁷

² Мита Костић, Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку, Београд 1932, 45–98.

³ Јован Скерлић, Српска књижевност у XVIII веку, Београд 1966, 15–183; Дејан Медаковић, Српска уметност у XVIII веку, Београд 1980, *passim*.

⁴ Ненад Нинковић, Реформа српског школства у Хабзбуршкој монархији 1769–1777, Истраживања, број 22, Нови Сад 2011, 167–181.

⁵ Колики је био значај беседе види се и по томе што високи иконостас у српским барокним црквама има све њене елементе. Он садржи у себи: ексордијум (указује се на изабрани библијски текст који је основа проповеди), нарацију (образлаже се одабрана тема) и конклузију (тумачи се значење проповеди). Тако зона сокла на иконостасу са старозаветним темама представља увод-егзордијум, средишња зона са циклусом Великих празника, апостолима и пророцима представља нарацију која се завршава конклузијом, односно Христовим распећем. (Мирослав Тимотијевић, Српско барокно сликарство, Нови Сад 1996, 172, 180)

⁶ Архимандрит Јоаникије Гаљатовски је рођен око 1620. Био је ученик Лазара Барановича у Кијевској духовној академији, на којој је касније предавао реторику, а од 1658. до 1668. био ректор. Годину дана је био игуман, а од 1669. до смрти архимандрит Јелецког манастира у Черњигову. Умро је 12. јануара 1688. У његовим делима су уочљиви антијеврејски, антикатолички и антимуслимански ставови. Био је љубитељ Аристотелове философије. Главна дела су му: *Кључ Разумениа* (1659), *Месија Правдивий Исус Христос* (1660), *Небо новое* (1665) и *Сїарий косїѡл* (1678). (- Большая Советская Энциклопедия, 6, Москва 1971, 82)

⁷ Архиепископ Лазар Баранович је рођен око 1615. у данашњој Украјини. Школовао се у Кијеву у Богојављенском манастиру и у Пољској. Од 1640. предавао је на Кијевској духовној академији, чији је ректор постао 1650. Следеће године је напустио Академију и повукао се у Кириловски манастир. Постао је 1657. черњиговски епископ, а 1667. архиепископ Черњиговски и Новгород-северски. Више пута је био адми-

али и других руских теолошких писаца, српски беседници, стварају неку врсту предпросветитељства или „схоластичког рационализма“, како је овај правац назвао Милорад Павић, чије је главно обележје вера у моћ образовања да промени човека и друштво.⁸ Најзначајнији ствараоци на овом пољу били су Гаврил Стефановић Венцловић, будимски епископ Дионисије Новаковић, митрополит Павле Ненадовић и архимандрит Јован Рајић. Венцловић је био први беседник код којег је лако уочити прихватање идеје о снази образовања, јер готово половина његовог богатог беседничког опуса управо о томе говори.⁹ Иако је највећи проценат српског становништва био неписмен, утицајне и економски снажније српске општине желеле су да у својој средини имају добре беседнике. Поред Венцловића изузетно је био цењен Дионисије Новаковић, који је по беседничкој вештини био познат већ четрдесетих година XVIII века у Рождествено-Богородичној школи бачког владике Висариона Павловића. Издржавање беседника у Саборној цркви у Сремским Карловцима постала је обавеза митрополита, на чије извршење се, примера ради, митрополит Исаија Антоновић 1748. заклињао приликом увођења у митрополијско звање.¹⁰ Беседништву је посебна поклањана пажња у српским средњим школама у којима су на то, у првој половини XVI-II века, утицали руски наставници. Ректор свих српских школа од 1732. Рус Синесије Залуцки био је истовремено и проповедник у Саборној карловачкој цркви, а на оба места наследио га је 1736. Емануил Козачински.¹¹

Карловачки митрополити су настојали да идеју о користи образовања претворе у праксу кроз отварање школа. У овоме су предњачила тројица Мојсије Петровић, Вићентије Јовановић и Павле Ненадовић. За њима није заостајао ни бачки владика Висарион.¹² Увиђајући да само отварање школа није довољно за поправљање духовног и моралног живота, већ да је неоп-

нистратор седисвакантне Кијевске митрополије. Умро је 13. септембра 1693. Био је љубитељ духовне музике и један од највећих православних проповедника у другој половини XVII века. Написао је више дела теолошке садржине од којих су најзначајнији: *Меч духовный* (1666), *Трубы словесъ ꙗройведныхъ* (1674), *Нова міра стіарој віри* (1676), *Либідь* (1679) и *Алькоран* (1683). (Большая Советская Энциклопедия, 2, Москва 1970, 234)

⁸ Милорад Павић, Рађање нове српске књижевности, Београд 1983, 70–71.

⁹ Милорад Павић, Гаврил Стефановић Венцловић, Београд 1972, 128–142.

¹⁰ Милутин Јакшић, Два српска сабора (1748 и 1749.), Богословски гласник, књига I, Сремски Карловци 1902, 35.

¹¹ Радослав М. Грујић, Прилози за културну историју српског народа, Споменик Српске краљевске академије, XLIX, Београд 1910, 115–117, 124; Милутин Јакшић, О Вићентију Јовановићу, Нови Сад 1900, 216–219.

¹² Радослав М. Грујић, Српске школе (од 1718–1739 г.), Београд 1908; Димитрије Руvaraц, Покрово-богородичне школе у Карловцима (1749.–1769.), Сремски Карловци 1926; Димитрије Кириловић, Српске основне школе у Војводини у 18 веку (1740–1780), Сремски Карловци 1929; Васа Стајић, Српска православна велика имназија у Новом Саду, Нови Сад 1949; Зборник Историја школа и образовања код Срба, Београд 1974.

ходно образложити верницима које користи од образовања могу имати или које им предности доноси исправан морални живот, митрополит Павле Ненадовић је од доласка на чело Митрополије почео са упућивањем већег броја пастрских посланица у виду беседа. У периоду до 1790. њему на овом пољу припада највећи значај, јер сви митрополити заједно нису верницима упутили толико беседа колико је сам Павле Ненадовић. Његов наследник митрополит Јован Георгијевић (1769–1773) иако је био теолошки добро образован и на том пољу оставио јасан траг, по питању пастирских посланица није учинио готово ништа.¹³ Једина коју је упутио верницима није била оригинална, већ је препис посланице митрополита Ненадовића. Више оригиналности на овом пољу дали су митрополити Вићентије Јовановић Видак (1774–1780) и Мојсије Путник (1781–1790). Нарочито је ревностан био Путник, те је, још док је био епископ и администрирао седисвакантном митрополијом, после смрти митрополита Јована Георгијевића и Вићентија Јовановића Видака, упућивао верницима посланице.¹⁴

Митрополијске посланице упућиване су у њихову епископију, односно Архидијецезу, која је обухватала у географском смислу област Срема.¹⁵ Читане су верницима у црквама сваке недеље и црквених празника, при чему су митрополити одређивали колико дуго свештеници морају то чинити. Најдужи рок, који је једном приликом одредио митрополит Ненадовић, био је пуне три године. По свом садржају су хетерогене, али их је могуће груписати у неколико категорија. Бројем је најобимнија група посланице

¹³ Митрополит Георгијевић је као вршачки епископ написао 1762. *Параклис Сѣефану Дечанском*, а као првојерарх 1771. *Обићју сѣихиру свейиѣиѣљима србским*, што је била разрада његове песме из 1735. Објавио је *Молийвеник за сѣаре ослабела вида* и *Молийвеник за војнике*, а остало је забележено да је написао и један *Катихизис* који је одобрен од стране Беча за употребу у школама, али никада није штампан нити је пронађен неки његов рукописни примерак. Подстицао је и преписивачку делатност, па је по његовој жељи преписан *Лейѣиис Србскиј со Закони Царсѣивовањѣја Србскаѣо* односно препис једног летописа, Јустинијановог кодекса и Душановог закона. (Ненад Нинковић, Потврдне дипломе Јована Георгијевића за епископа вршачко-карансебешког и митрополита карловачког, Споменица Истријског архива „Срем“, 10, Сремска Митровица 2011, 117; Лазар Чурчић, *Срѣске књѣѣ и срѣски ѣисци 18 века*, Нови Сад 1988, 125–127, 136, 141)

¹⁴ Архив Српске академије наука, Циркуларни протокол села Острова, 12176а-1, за период 1750–1767. (у даљем тексту АСАНУ, 12176а-1) и 121766-1; Архив Црквене општине Лаћарак, Циркуларни протокол 1750–1782 (у даљем тексту АЦОЛ, ЦП 1750–1782); Дамаскин Грданички, *Посланице мѣѣройѣиѣа Павла Ненадовића (1699–1768) – ѣрило за ѣстѣорију срѣскоѣ црквеноѣ ѣасѣирсѣѣва и ѣройведниѣѣѣва у XVIII веку*, Богословље, свезак 1, Београд 1929, 7–36;

¹⁵ Изузетак чини једна, до сада непозната, посланица коју је митрополит Павле Ненадовић послао поводом Ускрса будимском епископу Дионисију Новаковићу и свим верницима у његовој епархији 7/18. априла 1750. из Беча. Занимљиво је да није сличну посланицу упутио верницима у Архидијецезу. (Архив Српске православне епархије будимске у Сентандреји, Фонд Манастир Грабовац, 9/1750).

које су слали поводом Божића и Ускрса, као честитке. Другу групу чине оне које су слали пред ускршњи пост, трећу, омилитичке и, на карају, четврту оне чија је главна тема просвета. У Ненадовићево време Божићне и Ускршње посланице су кратке, често личе једне на другу и не садрже значајније теолошке или философске расправе. Осим честитања и евентуалног указивања на значај поменутог празника немају опширнији тескт. Основни разлог за ово је био тај, што је митрополит Ненадовић слао све друге врсте посланица, те се у овој групи није морао бавити великим темама. За разлику од Ненадовића његови наследници су верницима слали готово искључиво Божићне и Ускршње посланице те су оне код њих опширније и са разноврснијом тематиком.

Митрополит Павле Ненадовић је поводом поста послао седамнаест посланица. Све сем једне упућене су пред ускршњи пост, док је једна пред божићни. Њихов садржај није хомоген као код претходне групе, а тематика је готово искључиво теолошке природе. Приметан је утицај Григорија Богослова и Јована Златоустог и дела руских теолога Петра Могиле,¹⁶ Симеона Полоцког¹⁷ и

¹⁶ Митрополит Петар Симеонович Могиле је рођен 10. јануара 1597. у Сучави. Племићког је порекла, а његов отац Симеон био је владар Влашке (1601–1607) и Молдавије (1607–1609). Петар се школовао у Лавову у правосавном духу. Потом се образовао на разним Универзитетима, био учесник Хотинске битке (1621), да би се после свега замонашио, на наговор кијевског митрополита Јова Борецког. Године 1627. постао је архимандрит Кијевско-печерске лавре, а самим тим директно подвлашћен цариградском патријарху. Био је у сукобу са кијевским митрополитом Исајом Копинским (+1640). Основао је 1631. у Кијевској лаври више школа на којима су се предавале слободне науке на грчком, словенском и латинском језику. Ове школе су постале познате као Кијевска духовна академија. Присуствовао је као представник Кијевљана на сабору у Варшави 1632. када је за пољског владара изабран краљ Владислав IV. Овај владар је признао постојање православне цркве у Украјини одређујући да Могиле преузме кијевску катедру од мирополита Исаије (1633). Обнављао је и подизао нове цркве и манастире. Умро је 11. јануара 1647. у Кијеву, а 1996. године га је канонизовала Украјинска православна црква, што је Московска патријаршија потврдила 2005. Написао је: *Евангелие Учительное* (1637), *Анфолоион, сиречь молићивы и њоучения душейолезныи в душевную њолзу сиудеев* (1636), *Евхолоион альбо молићивослов* (требник 1646), *Православное исповедание* тј. катихизис (на латинском 1640. и 1643. и на грчком 1662), *Собрание коройкой науки об арийкиулах веры православных кафеолитических христїиан* (1645). Такође написао је делове *Житїия свайїых*, део за књигу Атанасија Каљнофојског *Тераїурїима* (Τερατοουρηїμα) о печерским чудима и један део полемичког дела *Лифос* (Λιθος). Вршио је исправке словенског текста Библије. (-Большая Советская Энциклопедия, 16, Москва 1974, 386)

¹⁷ Симеон Полоцки је рођен 1. децембра 1629. у Полоцку. Школовао се на Кијевској духовној академији као ученик Лазара Барновича, са којим је био веома близак. У време каснијег школовања на језуитској Академији прихватио је унију, али се касније вратио у православље. Као противник раскола и патријарха Никона постао је близак цару Алексеју који га је узео за учитеља своје деце: Алексеја, Софије и Фјодора. Отворио је штампарију у Кремљу (1678). Писао је песме на руском, украјинском и пољском језику. Такође, чувен је као драматург и проповедник. Глав-

Теофана Прокоповича.¹⁸ Цитати из Старог и Новог завета или дела апостола су чести.¹⁹ Свака посланица из ове групе садржавала је објашњење настанка поста и његовог значаја, али је имала у себи и друге теолошке теме нпр. *Причу о десет душевних болести*, што је било у складу са појачаном приватном побожношћу.²⁰ Незавидно стање српског школства у Хабзбуршкој монархији и лоше образовање не само свештенства већ и виђенијих људи, диктирали су теме посланица, јер су оне свештенству, а пре свега верницима, морале бити разумљиве. Ипак, оригиналност и митрополитово добро богословско образовање јасно су уочљиви у овој групи посланица.²¹ Утицај просветитељства, такође, је видљив, о чему најбоље говори констатација из 1754. у којој је митрополит истакао да духовни пост не представља само ис-

на дела су му збирке проповеди: *Обед душевний* (1681), *Вечера душевная* (1683). Описао је живот царске породице у стиховима дидактичког карактера у делу *Веритроград Многоценный*. Написао је, такође, комедију под насловом *Комедия о Навуходносоре царе, о шеле злате и о ирех ойроцех в иеци не сожженных*. (Марина Сергеевна Киселева, Проблемы морали в проповедях Симеона Полоцкого, Киѐв 2008, 84–101)

¹⁸ Теофан Прокопович је рођен 18. јуна 1681. По завршетку Кијевске духовне академије (1698) прихватио је унију и наставио образовање у Руму где је изучавао римску и грчку класичну философију и богословску литературу. Вратио се у православље 1704. Пратио је цара Петра Великог у Прутском походу (1711) после чега је постао ректор Кијевске духовне академије, где је предавао поетику и реторику. Од 1715. помагао је цару да реформише и управља црквом, нарочито када је 1724. постао подпредседник Синода, док је сам цар био председник. Исте године је постао новгородски архиепископ. Међу најзначајнијим делима су му *Духовни регуламенти* (1721) којим је успостављен нов систем управљања православном црквом у Русији. Писао је на руском и латинском језику, а највише трага је оставио са проповедима, која су истичала значај грађанске власти. Писао је и историјска дела у којима је идеализовао лик цара Петра Великог (*Историја цара Петра Великог од његовог рођења до Полтавске битке, Крајка њовест о смрти Петра Великог императора руског, Историја о избору и доласку на престо царице Ане Ивановне*). (Мита Костић, Духовни регуламент Петра Великог (1721) и Срби: прилог историји нашег рационализма, Зборник радова института за проучавање књижевности, 17, Београд 1952, 61–91)

¹⁹ АСАНУ, 12176, Посланица од 23. априла/4. маја 1753; Дамаскин Грданички, *нав. дело*, 14–32; Владимир Вукашиновић, *нав. дело*, 209–213.

²⁰ АСАНУ, 12176, Посланица од 1/12. март 1755.

²¹ У средини у којој је образовни ниво свештенства био толико низак, да велики број није знао да пише, а са читањем имао знатних проблема, немогуће је развити значајније религиозно образовање или теолошко учење од оног основног. Посланице митрополита Ненадовића јасно указују да њему није недостајало теолошког образовања, али да је културни ниво свештенства, а нарочито народа био толико низак да се по многим питањима требало радити из почетка. (Тихомир Остојић, *Захарија Орфелин животи и рад му*, Београд 1923, 51; Јован Рајић, *Историја катихизма православних Србаља у царским државама*, Панчево [б.г.], 32–33.)

повест, причешћивање и присуство литургијама, већ и образовање и васпитање деце као главни задатак родитељства.²² Нико од Ненадовићевих наследника није са толико жара и ревности подсећао вернике колики је значај поста. За овог првојерарха то није био само период који црква прописује са својом физичком и духовном димензијом, за њега је то било питање животног обрасца.²³

Ненадовић је оставио највише трага и на пољу посланица искључиво омилитичког карактера. Митрополит је практичне, литургијске радње, од објашњења метаније, до начина на који би верници требало да слушају литургију или у њој учествују објашњавао кроз ову врсту беседа, дајући свакој радњи теолошку димензију. Две посланице из ове групе по свом садржају се издвајају, прва *Слово о милосјии и њрочаја* из 1752. и друга *О седам смјрјних ѓрехова* из 1753.²⁴ Јасно је из самих наслова шта је основна тематика посланица, али се у њима бавио и другим питањима. У обе је говорио о лењости коју је, као један од смртних грехова, сматрао узроком економског пропадања Срба, при чему је марљивост и вредноћу претпостављао као услов напретка. Вредне појединце представио је као Богу миле и угодне, док је лење осуђивао као оне који неће видети Божије милости. Нарочито је био забринут због нерада свештеника, јер, како је износио, он је изабаран за првојерарха да заједно са свештеницима народ припрема за Небеско царство, али да то лењи и немарни свештеници не чине, што као последицу има недаће народа.²⁵ Поред лењости дотакао се и питања поштовања родитеља од стране њихове деце и указао на потребу придржавања Божијих запосвести које се односе на ово питање. За оне који их се не придржавају или, шта више, туку своје родитеље митрополит је тражио екскомуникацију.²⁶

Питање образовања верника, као поље духовне делатности, до реформи из седамдесетих година XVIII века било је искључиво подручје о којем се бринула Црква, а код Срба ни реформа образовног система није довела до његове потпуне секуларизације.²⁷ Митрополити Мојсије Петровић и Винћентије Јовановић су своје школе развили уз помоћ Русије, док су каснији

²² АСАНУ, 12176, Посланица од 10/21. фебруара 1754. Митрополит Ненадовић није прва особа која је указивала на значај родитељске бриге за васпитање и образовање њихове деце. У својим беседама Гаврил Стефановић Венцловић упућивао је родитеље да се брину о моралном животу своје деце и њиховом образовању. (Миоград Павић, *Гаврил Сћефановић Венцловић*, Београд 1972, 103–107.)

²³ АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750.

²⁴ АСАНУ, 12176а-1, Посланице од 12/23. августа 1752. и од 23. априла/ 4. маја 1753.

²⁵ АСАНУ, 12176, Посланица од 10/21. септембра 1757.

²⁶ АСАНУ, 12176, Посланица од 12/23. августа 1752.

²⁷ Joseph Alexander von Helfert, *Die Gründung der österreichischen Vollksschule durch Maria Theresia*, Prag 1860, 446; Димитрије Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18 веку (1740–1780)*, Сремски Карловци 1929, 19; Костић, Страхиња, *Реорјанизација школа у духу ѓросвејићешких реформи*, Историја школа и образовања код Срба, Београд 1974, 162–190.

митрополити, уз искуство из времена поменуте двојице, развијали просвету ослањајући се више на домаће снаге.²⁸ Један од начина да се образовање и школе приближе верницима био је кроз беседе. Неуморни радници на том пољу били су Гаврил Стефановић Венцловић и митрополит Павле Ненадовић. Можда није чудно што су беседе ове двојице често за тему имале образовање, јер, митрополит је рођен и дуже време је живео у Будиму у чијој близини су Венцловићеве беседе оставиле највише трага. Практична делатност митрополита Ненадовића на отварању основних и средњих школа данас је добро позната, али поред ње постоји и његова беседничка делатност на том пољу. Она је занимљива и стога што је митрополит у овим посланицама спајао, наизглед неспојиве, просветитељске са теолошким идејама.²⁹

Тврдње по којима образовање пружа наду у напредак јер цркве, градови и државе у којима живе образовани људи, брже и боље напредују,³⁰ затим да је образовање тековина која пружа могућност напретка свим људима без обзира на њихов социјални статус и порекло или да је школа услов сваке среће, просветитељске су идеје које се као црвена нит провлаче Ненадовићевим школским посланицама.³¹ Ове идеје навеле су митрополита на закључак да није могуће да српски народ напредује, јер може напредовати само онај народ који је „умно прогледао преко својих синова“ и да је само онај народ добар и богат у којем се води брига о школству, а да све супротно од тога код Срба ствара услове за назадовање.³² Зато је покушавао да утиче на родитеље да шаљу децу у школе, тврдећи да је наслеђе које остављају деци, а које се састоји од материјалних вредности, пролазно, те да је права тековина, право наследство, оно које пружа образовање као неутуђиво власништво појединца. Закључујући свој став о значају образовања митрополит изјављује да „земљи није ништа теже на себи носити до необразованог човека“.³³ Групи просветитељских идеја које су нашле места у школским посланицама митрополита Ненадовића припада и она по којој образовање има моћ да промени човека, да се њиме може искоренити зло и утврдити добро у сваком друштву.³⁴

²⁸ Занимљиво је да молећи помоћ од руског цара Петра Великог митрополит Мојсије назива га Птоломејом (*Буди државњејши царју, к нам јако друјиј Птоломеј во Елињех...*). У писмима митрополита Мојсија било је и других реминисценција на антику. (Димитрије Руварац, *Позиви и одзиви...*, 3–4)

²⁹ Димитрије Руварац, *Позиви и одзиви или радња њојединих српских архиепископа у митрополији карловачкој, око њодизања српских школа и стварање фондова за њихово издржавање*, Земун 1894, 9–18; Димитрије Руварац, *Својеручни записи владике јорњо-карловачкој, а њошом митрополија Павла Ненадовића*, Српски Сион, Сремски Карловци 1904, 34, 37–38; Исти, *Радња Архиепископској синода 1750*, Српски Сион, Сремски Карловци 1904, 65–68, 82–85. и 102–105

³⁰ АСАНУ, 12176, Посланица од 19/30. октобра 1761.

³¹ АСАНУ, 12176, Посланица од 15/26. јул 1750. и 25. септембар/6. октобар 1759.

³² АСАНУ, 12176, Посланице од 30. јануара/11. фебруара 1753. и од 25. септембар/6. октобар 1759.

³³ АСАНУ, 12176, Посланица од 30. јануара/11. фебруара 1753.

³⁴ АСАНУ, 12176, Посланица од 30. јануара/11. фебруара 1753.

Присутност просветитељских идеја је могло деловати подстицајно, међутим, још подстицајније на Србе у другој половини XVIII века могао је да делује став по којем је образовање чин Божије милости, каквим га је Ненадовић приказивао.³⁵ Повезивање рационализма и теологије сликовито је приказивао верницима више пута, нпр. преко тврдње да је Исус образујући своје ученике, односно вернике, променио сваког човек који је прихватио његово учење.³⁶ На људе је морала снажно деловати митрополитова тврдња да ће добити Божију милост ако своју децу буду упућивали на школовање.³⁷ Слично је на вернике могла да делује и тврдња да прародитељски грех носи зло којем једино образовање може да се супротстави и уништи га.³⁸ Оригиналан је и закључак изнет у беседи из 1753. да је разлика између образованих и необразованих људи велика као разлика између живих и мртвих и да су необразовани слични животињама, јер нису искористили образовање као Божији дар.³⁹ Ненадовић је тако питање образовања верника постављао као кључно за напредовање у војној хијерархији и државној служби, али и неопходан услов за очување православља, јер тек ако су верници довољно образовани схватиће право значење вере.⁴⁰ Практично, митрополит је објашњавао верницима да само онај ко добро познаје свој језик, а то је значило његову граматику, може разумети речи Светог писма. Правдајући овакав став на једном месту је записао да је то тврдња „...премудрог Аристотела који је рекао да је граматика основа сваке науке“, што је митрополит у наредним годинама понављао, а што представља још један пример неокласицизма као специфичности српског барока.⁴¹

Митрополит Вићентије Јовановић Видак је верницима највише упућивао посланице у којима им је честитао Божић и Ускрс.⁴² Уз њих послао је једну која се односи на ускршњи пост и једну која је имала омитички карактер.⁴³ Као што је то радио Павле Ненадовић и Видак је објашњавао заш-

³⁵ АСАНУ, 12176, Посланица од 15/26. јула 1750.

³⁶ АСАНУ, 12176, Посланица од 30. јануара/11. фебруара 1753.

³⁷ АСАНУ, 12176, Посланице од: 30. јануара/11. фебруар 1753. и 25. септембар/6. октобар 1759.

³⁸ АСАНУ, 12176, Посланица од 19/30. октобар 1761.

³⁹ АСАНУ, 12176, Посланице од 30. јануар/11. фебруар 1753.

⁴⁰ Да би олакшао свештеницима и учитељима да верницима предтсаве право значење вере штампао је књижицу *Орѿодоксос омолојија сиреч ѿ православное исо-веданије*, коју су свештеници и учитељи морали да знају напамет. (АСАНУ, 12176, Посланице: од 1/12. септембр 1759. и од 12/23. октобра 1763; Тихомир Остојић, *Захарија Орфелин*, Београд 1923, 82–84; *Захарија Орфелин*, приредио Боривој Чалић, Нови Сад 2011, 339)

⁴¹ АСАНУ, 12176, Посланица од 30. јануара/11. фебруара 1753; АСАНУ, 12176, Посланица од 19/30. октобра 1761; Милорад Павић, *Рађање нове српске књижевности*, 308–310, 312–314.

⁴² АЦОЛ, ЦП 1750–1782, Посланице од: 20/31. децембра 1775, 5/16. априла 1775, 18/29. децембра 1775,

⁴³ АЦОЛ, ЦП 1750–1782, Посланица од 23. фебруар/6. март 1778.

то пише ове посланице, а као главни разлог наводи жељу да као духовни отац свако своје дете поучи хришћанским врлинама. Како то не може да уради појединачно са сваком верником упућује им своје учење преко посланица.⁴⁴ У Ускршњим и Божићним је беседио на који начин би требало да људи обележавају празнике. Саветовао је вернике уз помоћ којих врлина да победе грехове, понављајући сличан текст у готово свакој посланици.⁴⁵ Највише се поред Светог писма позивао на Светог Августина, Светог Јеронима и Светог апостола Павла.⁴⁶ Покајање је било једна од главних тема у његовим беседама, при чему је истицао да није довољно да се неко у старости покаје, већ да то мора чинити у младости, јер само у том случају човек може заслужити Небеско царство. Није пропуштао прилику да вернике позове на поштовање и верност према царском дому сматрајући то једном од хришћанских врлина.⁴⁷ И он је као митрополит Ненадовић указивао на значај поста, прво на његову физичку димензију уздржавања од мрсне хране и пиће, а потом на духовну која је подразумевала престанак са лажима, прељубама, зависти и пљачком. Верницима који су очишћени од ових грехова препоручивао је напредак духовног живота редовним одласком у цркву.⁴⁸

Митрополит Мојсије Путник је слао искључиво Божићне и Ускршње посланице, али је у њима био знатно опширнији него сви његови претходници. Обим његових беседа и митрополитово завидно теолошко образовање омогућили су да се овде нађу разнолике теме.⁴⁹ Већ његова прва посланица из 1781. садржи опширну беседу о основама православног хришћанства.⁵⁰ У посланицама се најчешће позивао на дела апостола, а пре свега Светог апостола Павла.⁵¹ Путник је опширније него његови претходници објашњавао суштину црквених празника са жељом да вернике поучи хришћанским врлинама и црквеном животу.⁵² Још од времена када је 1773–1774. и 1780–1781. био митрополијски администратор говорио је како би требало да се понашју добри верници.⁵³ Ускрс и ускрснуће Христово истинска је основа вере, по митрополиту Путнику, јер да ускрснућа није било све би на свету остало узалуд. Ускрснуће је суштина Хришћанства јер је њиме Исус порушио

⁴⁴ АЦОЛ, ЦП 1750–1782, Посланица од 5/16. април 1775.

⁴⁵ АЦОЛ, ЦП 1750–1782, Посланица од 20/31. децембра 1775.

⁴⁶ АЦОЛ, ЦП 1750–1782, Посланица од 18/29. фебруара 1776.

⁴⁷ АЦОЛ, ЦП 1750–1782, Посланице од: 20/31. децембра 1774, 5/16. априла 1775, 18/29. децембра 1775, 17/28. децембра 1776, 4/15. априла 1777, 19/30. децембра 1777, 23. фебруара/6. марта 1778, 14/25. децембра 1778, 18/29. децембра 1779.

⁴⁸ АСАНУ, 12176-в-1, Посланица од 23. фебруара/6. марта 1778.

⁴⁹ Он је једини карловачки митрополит који је завршио кијевску Духовну академију.

⁵⁰ АСАНУ, 12176-в-1, посланица од 25. децембра 1781/1. јануара 1782.

⁵¹ АЦОЛ, ЦП 1750–1782, Посланица од 13/24. априла 1774.

⁵² АСАНУ, 12176-в-1, Ускршња посланица 1782.

⁵³ АЦОЛ, ЦП 1750–1782, Посланице од: 13/24. децембра 1773, 9/20. април 1780. и 18/29. децембар 1780.

царство зла и пружио могућност спасења и вечног живота за вернике.⁵⁴ Оно је за митрополита симбол овоземаљског преображаја. Није, по њему, потребно да човек чека други долазак Исусов да би ускрсно, већ је потребно да ускрсне моралним и духовним напретком за време земаљског живота. Путник је говорио да ће сваком вернику то донети срећу и вечни живот. И он је као и Видак упозоравао да верници морају у младости, а не у старости окајавати грехе, да у младости морају доживети духовни преображај, а не живот провести „лежећи у гробу греха“.⁵⁵ Тема оданости Хабзбурговцима присутна је и код њега. Занимљиво је да је у једној посланици говорио укратко и о пореклу власти, односно да је цар, а он конкретно мисли на цара Јозефа II (1780–1790), власт добио од Бога и да је као такав за вернике „Отац и Господин“. Вера, љубав и верност према Богу су исто потребни и према цару, јер је то по Божијој вољи.⁵⁶ Као општи утисак Путникових посланица намеће се један земаљски оптимизам, за разлику од Видакових у којима преовлађују прекори и песимистичке ноте.

На крају, може се поставити питање у чему се састоји значај ових посланица, односно колико су оне утицале на духовни живот верника. Најпре би требало истаћи да оне нису читане само једном или неколико дана, нпр. поводом самог празника, него знатно више пута. Све оне преписиване су у посебне протоколе који су се чували у сваком манастиру и свакој парохијској цркви и из којих су свештеници увек могли да имају довољно података да би верницима објашњавали шта је живот по правилима цркве, која је предност образовања или шта добијају поштовањем светих тајни. Константно читане, посланице су као вид беседе постале трајно присуте у животу цркве односно у животу верника. Поуке из њих постале су мерило доброг живота, савети начин за превазилажење проблема, а теолошке теме узор којем је требало тежити. Тако је ова врста беседа карловачких митрополита у другој половини XVIII века била један од чинилаца културне генезе српског друштва.

⁵⁴ АСАНУ, 12176-в, Посланица из 1782.(без датума)

⁵⁵ АСАНУ, 12176-в, Посланица од 30. марта/10. априла 1784.

⁵⁶ АСАНУК, 12176-в, Посланица од 25. децембра 1781/5. јануара 1782.

NENAD NINKOVIĆ, MA

Faculty of Philosophy
University of Novi Sad

PASTORAL EPISTLES OF METROPOLITANS
FROM SREMSKI KARLOVCI FROM 1749–1790
AS EXAMPLE OF SERMON IN SERBIA

Summary

By the rule of the Serbian Metropolitan Pavle Nenadovic (1749–1768), pastoral epistles of Karlovci's Metropolitans were very rare. This high priest starts a new practice of discourse by sending his epistles throughout his Metropolitanate. These epistles were narratives written specifically for the believers and read to them by other priests, with the intent to teach the people on how to lead moral lives, how to be loyal to Orthodox religion and the government of Habsburg monarchy. Metropolitan's successors, Metropolitans Jovan Georgijevic, Vicentije Jovanovic Vidak and Mojsije Putnik, continued this practice elevating the spirits of their congregation. Metropolitan's epistles represent true treasury of data on Metropolitan's beliefs, their education but also on cultural lives of Serbs. This essay has tendency of portraying the main contents of the epistles and showing their significance for Serbian cultural history. Chronologically essay relates to the period from 1749, the year when Metropolitan Pavle Nenadovic became a head of Metropolitanate of Sremski Karlovci, to 1790 when new Metropolitan Stefan Stratimirovic was elected and another new significant era of this Metropolitanate began.